
Marijn van de Weijer

**HERBESTEMMING NA DE MIJNSLUITING.
DE RUIMTELIJKE PLANGESCHIEDENIS
VAN PARKSTAD EN HET EMMATERREIN,
1965-1997***

* Deze bijdrage is het resultaat van een gastonderzoek uitgevoerd aan het Maastricht Centre for Arts and Culture, Conservation and Heritage (MACCH) en de Faculty of Arts and Social Sciences van Maastricht University. De auteur dankt Vivian van Saaze en Ernst Homburg voor de geboden ondersteuning.

Abstract

Repurposing the Closed Coalmines. Spatial Planning in Parkstad and the Former State Mine Emma, 1965-1997

After the closing of the Dutch coal mines in the former Eastern Mining region in the south-eastern tip of the Netherlands, mining landscapes were wiped clean and industrial relics were all but completely demolished. The radical efficiency of this transition has, in current day, induced a public feeling of remorse over the lost physical proof of the mining period. This article traces how economic and programmatic parameters have guided spatial decision-making during the clean-up operation, and how was dealt with the possibility of preservation of mining relics. The article primarily analyses spatial planning documents responding to the closure of the mines, drawing forward the discourse underlying the restructuring of the region. Secondly, it discusses conceptualization, negotiation and problem solving targeted at the obsoleted mining infrastructure. Focusing on the terrain of former State Mine Emma, an intricate case in the light of this prevailing planning discourse, is put centre stage. The inflexible interdependence between a fixed spatial programme and a financial model is pinpointed as the key factor underlying the protracted redevelopment trajectory.

De voormalige Nederlandse Oostelijke Mijnstreek kwam na de aankondiging van de mijnsluitingen in een economische en maatschappelijke vrije val terecht. Daarop werd gereageerd met een indrukwekkende reeks plannen. Als gevolg hiervan is de stedenbouwkundige grondslag van het gebied in de afgelopen 50 jaar volledig hervormd. Tot op de dag van vandaag wordt er gesleuteld aan het ruimtelijk DNA van de regio. Een van de opmerkelijke resultaten van dit proces was dat de steenkoolmijnen vrijwel volledig zijn ontmanteld. De meeste steenberggen werden omgevormd tot parkachtige landschappen en de mijnsproten werden lijnvormige plantsoenen. De Oostelijke Mijnstreek veranderde in Parkstad, een archipel van residentiële, commerciële en productieve eilanden in een zee van groen, verbonden door nieuwe weginfrastructuur.¹ Er bestaat echter in de hedendaagse gemeen-

1 De hedendaagse Parkstad omvat de gemeenten Brunssum, Heerlen, Kerkrade, Landgraaf, Nuth, Onderbanken, Simpelveld en Voerendaal. Deze samenstelling is in het verleden een aantal keer gewijzigd, maar de kern bleef altijd gevormd door de voormalige mijn gemeenten van het Oostelijk Mijng gebied. De naam werd bedacht door de sociaaldemocraat Thijs Wöltgens. Zie Maurice Hermans, *De Antistad. Pionier van kleiner groeien* (Rotterdam 2015) 130.

In 1969 werd een begin gemaakt met de sloop van de gebouwen van Staatsmijn Emma. RHCL, fotocollectie Staatsmijnen/DSM.

schap een breed gedragen gevoel van verlies van het mijnerfgoed en een opvatting dat, in de woorden van David Lowenthal, het vroegere mijndistrict ‘de erfenis is ontnomen’ en ‘ontheemd en beroofd’ is achtergebleven.²

Lowenthal heeft een direct verband gelegd tussen erfgoedwaardering en negatieve maatschappelijke ontwikkelingen: ‘ontzetting over ingrijpende verandering wakkert de vraag naar erfgoed aan. Het vrijemarktmechanisme doet zaken die nu gemaakt of gebouwd worden snel verouderen; migratie ontwortelt miljoenen [mensen] uit hun vertrouwde achtergrond; technologie transformeert welgekende omgevingen met een stuitende snelheid’.³ In het geval van de Oostelijke Mijnstreek wogen in de laatste decennia van de twintigste eeuw dergelijke socioculturele en sociaaleconomische ontwikkelingen op macroniveau extra zwaar door de ontmanteling van de industriële monocultuur, de secularisatie en het verlies van sociale status van de voormalige mijnwerkers.⁴ Nog steeds kampt de regio met

2 David Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History* (Cambridge 1998) 2: ‘Those deprived of a legacy are rootless and bereaved; those who seek to reject one are unnatural ingrates’.

3 *Ibidem*, 6: ‘Dismay at massive change stokes demand for heritage. Market forces swiftly outdate most things now made or built; migration uproots millions from familiar locales; technology transforms familiar scenes at shocking speed’.

4 J.D.P. Kasper e.a., *Na de mijnsluiting in Zuid-Limburg - 35 jaar herstructurering en reconversie 1965-2000 en een doorkijk naar 2010* (Maastricht 2013) 8, 22. De stopzetting van de mijnexploitatie maakte de regio meer

bevolkingskrimp, die samenhangt met ontgroening, vergrijzing en beperkingen van de economische slagkracht.

De interesse voor het uitgewiste mijnverleden en het gevoel van gemis en verlies worden versterkt door de sterke ruimtelijke contrasten met naburige landstroken waar steenkool werd gedolven. Door de mensen die het nog hebben meegemaakt wordt gezegd: ‘daar kunnen we het tenminste nog een keer zien’.⁵ Ten oosten van Parkstad, in Duitsland, zijn de sporen van de mijnbouw zichtbaar gebleven als structurerende elementen in het landschap – de mijnsteenbergen in de regio Aken zijn monumentale *landmarks* die ook te zien zijn van hoger gelegen punten in Parkstad. Nog wat verder weg, in het Ruhrgebied, werden mijnen en hoogovens bestemd tot onderdelen van een regionaal landschapspark, het Emscher Park, het resultaat van de *Internationale Bauausstellung* (IBA) die daar liep van 1989 tot 1999. Ten oosten, in Vlaanderen, is na de laatste mijnsluiting in 1992 eveneens een meer behoedzame reconversie tot stand gebracht. Mijnrelicten werden beschermde monumenten en spelen een sleutelrol in de herprofilering van de Belgische provincie Limburg als gevolg van de voortschrijdende de-industrialisatie.⁶ Naar het zuiden, in Wallonië, werden de mijnsluitingen sinds 1975 gevolgd door overheidsinitiatieven ter bewaring en tentoonstelling van het plaatselijke industriële erfgoed. De mijn van Blegny, ruwweg maar 40 kilometer verwijderd van de Nederlandse Oostelijke Mijnstreek, werd in 2012 erkend als UNESCO-werelderfgoed, samen met drie andere koolmijnen in Wallonië.

Hedendaagse evenementen in Parkstad stellen zich tot doel om ruimtelijk in het reine te komen met dit gevoel van verlies. IBA Parkstad, de eerste volwaardige *Internationale Bauausstellung* buiten Duitsland, ambieert het stadsgewest te revitaliseren in het licht van de hedendaagse problematiek. De curator, architect en stedenbouwkundige Jo Coenen, expliciteert het belang van de regionale mijn-geschiedenis voor de ruimtelijke ordening: ‘De mijnbouwperiode was – achteraf oordelend – goed voor de expressie. Het was en is nog steeds een *Fundgrube* voor kunstenaars en ontwerpers én de tot de verbeelding sprekende expressie speelt een belangrijke rol bij de zoektocht naar de nieuwe architectonisch-stedenbouwkundige inrichting en herkenbaarheid van Parkstad’.⁷ In 2015 werd het Jaar van de

vatbaar voor de negatieve impact van de gevolgen van de economische crisis in de jaren 1970 en 1980.

- 5 Interview met Theo Oberndorff, coördinator cultureel erfgoed, Huis voor de Kunsten Limburg, 14 december 2016, Maastricht.
- 6 Denk hierbij aan projecten als cultuur- en onderwijscentrum C-mine (de voormalige mijn van Winterslag) en Science Park Thor (de voormalige mijn van Waterschei) in Genk, of de vestiging van Greenville, een koepelorganisatie voor bedrijven op het vlak van schone en duurzame technologie, in de mijngebouwen van Houthalen.
- 7 Jo Coenen, ‘Een Cruciaal Moment’, in: Jo Coenen e.a. ed., *Handboek IBA Parkstad Limburg Zomer 2015* (Heerlen 2015) 10.

Luchtopname van het enorme bedrijfsterrain van Staatsmijn Emma, 1919. RHCL, fotocollectie Staatsmijnen/DSM.

Mijnen uitgeroepen als een cultureel platform rondom het 50-jarige jubileum van de aankondiging van minister Den Uyl om de mijnindustrie te gaan afbouwen en uiteindelijk volledig te sluiten. Het Maastrichtse ontwerp bureau Maurer United wekte verloren mijnrelicten weer even tot leven, met schaalmodellen van de monumentale Van Iterson koeltoren ter plaatse van het voormalige Emma-terrein en naar de hemel gerichte lichtprojecties op de plaats waar de schoorstenen Lange Jan en Lange Lies hebben gestaan.⁸

Deze teneur contrasteert sterk met het discours dat de sanering van de mijnen bepaalde. De sanering stond in verband met overkoepelend beleid van de rijksoverheid, waarin binnen de grenzen van het (financieel) haalbare gezocht werd naar een duurzame herstructurering van de provincie Limburg en van de Mijnstroken in het bijzonder. De exploitatie van de grondstoffen onder het landschap had, zo argumenteerde A. Peters, tot een chaotische en gefragmenteerde stedenbouw geleid, waarna geleidelijk het landschap zélf werd herontdekt als dragende structuur voor ruimtelijke ordening.⁹ De economische en sociaal-maatschappelijk-

8 Maurer United, *The Future is Mine* (2015). <http://www.maurerunited.com> (geraadpleegd 5 juli 2017).

9 A. Peters, 'Gaat na de steenkool heel Zuid-Limburg op de schop?', in: J. Soeters, H. Spoormans en R. Welten (eds), *Het Nieuwe Limburg. Herstructurering en Ontwikkeling* (Schiedam 1990) 191. Zie ook Advies-

ke problematiek vormde echter een leidend motief tijdens de herstructurering.¹⁰ In de context van deze herstructurering, die ten grondslag lag aan de ruimtelijke concept- en planvorming, bleven enkele vragen nog onderbelicht. Ten eerste, hoe verhielden economische belangen zich precies ten opzichte van de ruimtelijke besluitvorming en stedenbouwkundige intenties? En welke consequenties hadden deze verhoudingen op de conceptualisering van ruimtelijke ontwerpen met betrekking tot de mijnterreinen?

In wat volgt wordt een analyse gemaakt van de ruimtelijke plannen en het onderliggende discours van de saneringsoperatie, met inbegrip van projecten die pas in de nasleep hiervan tot uitvoering kwamen. Analyse van plandocumenten uit de collectie van het SHCL bood initiële antwoorden op deze vragen. In aanvulling hierop werden semigestructureerde interviews afgenomen met experts betrokken bij de planologische en stedenbouwkundige ontwikkeling van het stadsgewest. Als *casestudy* behandelt deze bijdrage de planvorming voor de voormalige Staatsmijn Emma op basis van archieven van het Samenwerkingsverband Sanering Oostelijke Mijnstreek en van de gemeente Brunssum. Ter duiding van de context wordt hierbij ook ingegaan op de ontwikkeling van het industriële netwerk waarvan deze mijn deel uitmaakte, met name het mijnspoor, de Staatsmijn Hendrik en de gecombineerde steenstort op de Brunssumerheide.

Structurele problemen in de voormalige Oostelijke Mijnstreek

De ruimtelijke ontwikkelingen waren een reactie op een aantal structurele en persistente regionale problemen. Het herstructureringsbeleid dat door de Rijksoverheid werd aangestuurd liep tussen 1965 en 1990 en viel grotendeels samen met de ruimtelijke planvorming die hier besproken wordt. Dit beleid reageerde op het gestage verlies aan werkgelegenheid in Zuid-Limburg tussen het hoogtepunt van tewerkstelling in de mijnindustrie in 1958 tot het midden van de jaren 1980, waarna de werkgelegenheid geleidelijk omhoog kroop om pas weer in 1996 het niveau van 1965 te bereiken.¹¹ De werkgelegenheid veranderde ook sterk van karakter, met een veel groter aandeel van commerciële en niet-commerciële dienstverlening. De kolenproductie en het transport hadden een zwaar stempel op de regio gedrukt en lieten een infrastructureel systeem achter dat niet in overeenstemming was

bureau Arnhem NV, *Vorstudie recreatiebasisplan oostelijk Zuid-Limburg* (Arnhem 1971).

10 Kasper e.a., *Na de mijnsluiting in Zuid-Limburg*.

11 Tijdens het dieptepunt in 1984 keek Zuid-Limburg aan tegen een werkloosheid van 21 procent. Kasper e.a., *Na de mijnsluiting in Zuid-Limburg*, 21.

met de behoeften van het postindustriële tijdperk. De kolen werden afgevoerd via de mijnspoorlijnen en de mijnwerkers woonden in de buurt, of kwamen in ploegdienst verdeeld over de dag met georganiseerd groepsvervoer naar hun werkplaats.¹² De weginfrastructuur was het erfstuk van het industriële kolentijdperk en niet toegerust op de toenemende verkeersstromen, die nu meer diverse bestemmingen kregen en ook meer en meer op individueel (auto)transport berustten. De saneringsoperatie liep parallel aan de planvorming van een nieuw infrastructuurnetwerk, dat tot op de dag van vandaag nog in de uitvoeringsfase is.¹³

Ook het wonen was een invloedrijke ruimtelijke dimensie in relatie tot de planvorming op de mijnterreinen. De Nederlandse planologische traditie berust mede op voorspellende modellen voor de bevolkingsgroei. Deze modellen werden ook in de planvorming betrokken om zicht te krijgen op de woningbouwopgave. Opeenvolgende documenten tonen echter aan dat het planologisch apparaat moeite had op basis van dit instrumentarium de juiste strategieën te vinden om de optredende bevolkingsdaling na 1965 het hoofd te bieden. Het Streekplan van 1962 gaf nog een bevolkingsaantal van ruim 240.000 inwoners (per 1959) aan, maar vanaf 1967 kende de Oostelijke Mijnstreek een absolute achteruitgang van de bevolking.¹⁴ Het structuurplan van 1974 voorzag desalniettemin in groei naar een eindcapaciteit van 250.000 bewoners, maar tegen 1981 lag het werkelijk aantal op 211.000.¹⁵ Tot op heden vormt de demografische krimp een belangrijk thema in Parkstad. De krimp hangt samen met vergrijzing, ontgroening, beperkte economische opportuniteiten en een hardnekkig maatschappelijk pessimisme.¹⁶

Herontwikkeling afmeten aan financiële opties: de koers van de saneringsoperatie

De saneringsoperatie betrof elf mijnzetels in de Oostelijke Mijnstreek die bij elkaar zo'n 762 hectare besloegen.¹⁷ De uitvoering van de saneringsoperatie begon in

12 Stadsgewest Oostelijk Mijngedied, *Structuurplan Stadsgewest Oostelijk Mijngedied* (Heerlen 1974).

13 Ingenieurs- en Architectenbureau Van Hasselt en De Koning en Adviesgroep Partners BV, *Verkeersstructuurplan Stadsgewest Oostelijk Mijngedied* (Nijmegen en Maastricht 1975).

14 Ministerie van Economische Zaken en Provincie Limburg, *Concept Perspectievennota Zuid-Limburg* (Den Haag en Maastricht 1976) 21.

15 Adviesgroep Partners BV, *Actualisering Structuurplan Stadsgewest Oostelijk Mijngedied*. Nota eerste synthese (Maastricht 1981).

16 Hermans, *De Antistad*; Koen Elzerman en Marco Bontje, 'Urban Shrinkage in Parkstad Limburg', *European Planning Studies* 23 (2011) 87-103.

17 Will Houben, *Een Nieuw Begin*. De sanering en reconstructie van de voormalige mijnterreinen in het Oostelijk Mijngedied (Heerlen 1982) 3.

1977 met het terrein Beerenbosch, maar in het voorafgaande decennium waren al richtlijnen en doelstellingen opgesteld met betrekking tot de na te streven ruimtelijke ontwikkeling.¹⁸ Toen in december 1965 de geleidelijke inkrimping van de steenkoolproductie werd aangekondigd door minister Den Uyl, bleef een ruimtelijk antwoord beperkt tot de ontwikkeling van aanvullende industrieterreinen ter diversificatie van de werkgelegenheid in Limburg. Dit beleid werd nog eens bijgesteld in 1969, toen de volledige sluiting van de Nederlandse mijnen werd aangekondigd, een proces dat in december 1974 werd voltooid. De mijnindustrie had in 1964 nog 46.065 banen opgeleverd, nog afgezien van ondersteunende en toeleveringsbedrijven.¹⁹ In 1962 had het Streekplan voor de Oostelijke Mijnstreek nog een eigen zoning aan de mijnindustrie toegekend, als bescherming tegen concurrentie met andere bedrijfstakken.²⁰ Het streekplan erkende de eigenheid van de mijnindustrie: 'De mijnzetels met hun schachten en steenbergen vormen thans in het landschap sterk sprekende elementen'.²¹ Tegelijk werd gewezen op de negatieve ruimtelijke werking van de uitgestrekte mijnindustrie. De mijnterreinen vormden

belangrijke barrières tussen de woongebieden onderling en de woon- en recreatiegebieden. De vooral na de laatste wereldoorlog zeer sterk uitgegroeide steenbergen nemen steeds meer grond in beslag. [...] De spoorverbindingen welke ten behoeve van de afvoer van kolen werden aangelegd vormen even zo vele scheidingen in het landschap.²²

De bekendmaking van de volledige stopzetting van koolmijnexploitatie gaf aanleiding tot planvorming om de ruimtelijke versnippering planologisch het hoofd te bieden. In 1970 werd door het Stadsgewest Oostelijke Mijnstreek een structuurplan opgesteld (vastgesteld in 1974). Sinds de vaststelling van het vorige streekplan in 1962 was de context ingrijpend veranderd. Het planningsapparaat kon moeilijk vat krijgen op de signalen van een krimpende bevolking in het stadsgewest sinds het einde van de jaren 1960. Dat was een fenomeen dat de gangbare groeimodellen van de Nederlandse planologie ontglipte. De toenemende arbeidspendel naar andere streken in binnen- en buitenland was een andere reden tot zorg. Het Structuurplan 1974 was erop gericht om de neerwaartse trend zo

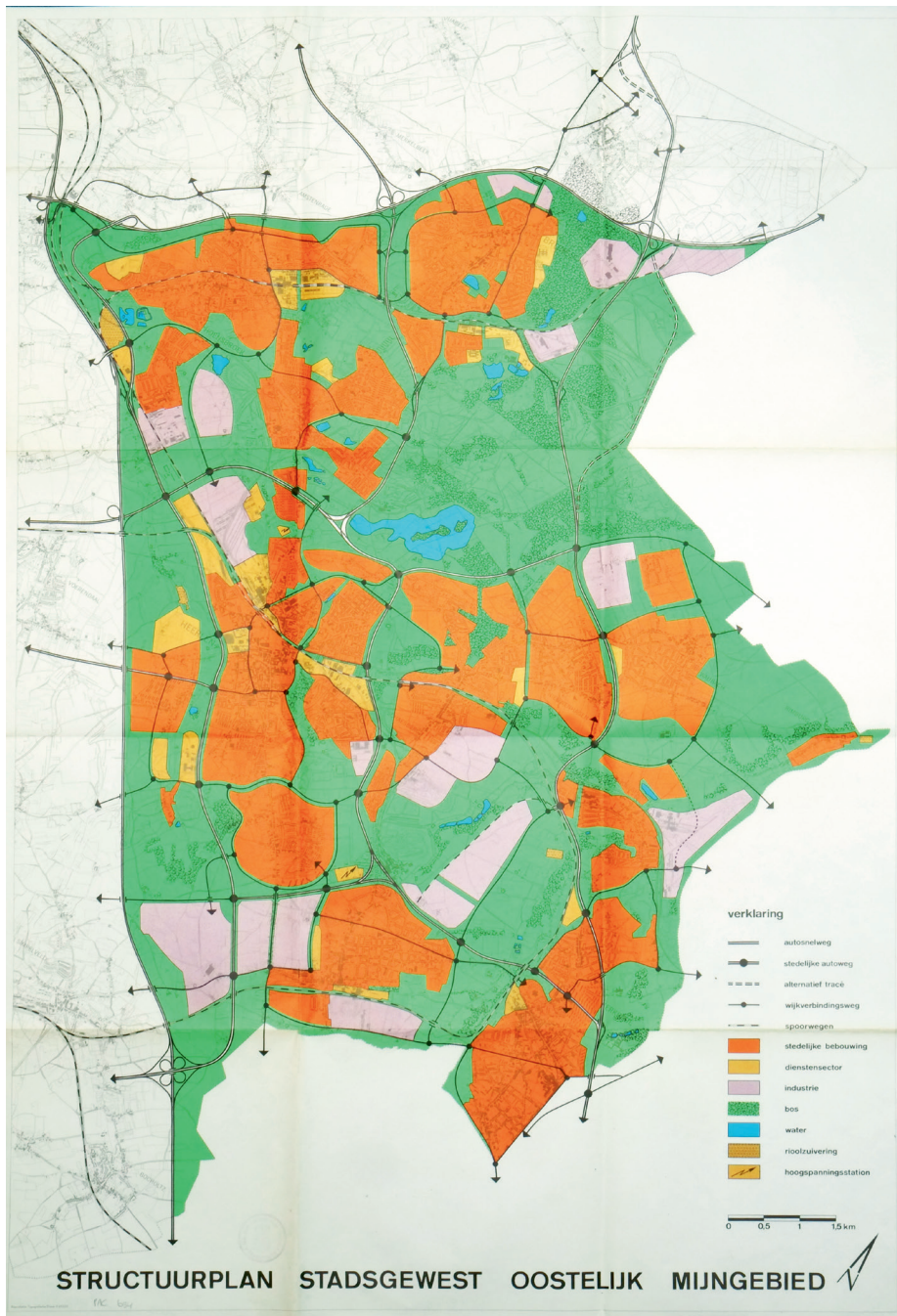
18 Kick Schröder, e.a., *Het nieuwe aanzien van de oude mijnstreek* (Heerlen 1989) 32.

19 J.M. Den Uyl en J. A. Bakker, *Nota inzake de mijnindustrie en de industriële herstructurering van Zuid-Limburg* (Den Haag 1965) 6.

20 *Streekplan De Oostelijke Mijnstreek. Vastgesteld bij besluit van de Provinciale Staten van Limburg van 8 januari 1962* (Maastricht 1962) 49.

21 *Ibidem*, 21.

22 *Ibidem*, 40.

Kaart bij het Structuurplan Oostelijk Mijng gebied van 1974. Woningbouw en bedrijvigheid drijven als rode en paarse 'eilandjes' in een zee van groen, de nieuwe onderlegger voor ruimtelijke conceptvorming.

spoedig mogelijk om te buigen door structurele problemen aan te pakken. Zo was de woningvoorraad ernstig verouderd. Een deel van de krimp van de stadsregio was toe te schrijven aan de stadsvlucht die velen maakten om in landelijk gebied te gaan wonen, de zogenaamde suburbanisatie. Dit bedreigde het gekoesterde Zuid-Limburgse heuvellandschap met versplintering.

Op deze problematiek werd gereageerd met een nieuw ruimtelijk concept op basis van de conclusie 'dat een stagnerende ontwikkeling op demografisch en economisch terrein uiteindelijk ook de planologische doelstelling van het scheppen van een aantrekkelijk leefklimaat zou doorkruisen en daarmee het gebied in een vicieuze cirkelgang brengen'.²³ Een nieuw stedelijke imago zou de regio uit de zwarte mijnperiode naar een nieuwe groene toekomst kunnen leiden. Dit streven werd later samengevat met de leus 'van zwart naar groen'.²⁴

Het Structuurplan 1974 is geschreven als een 'beëindigingsplan', bedoeld om in de gefragmenteerde regio tot een leesbare ordening van de stedelijke ruimte te komen: 'Het standpunt is echter ingenomen dat – nu het Oostelijk Mijngebied begint aan een nieuwe toekomst, die in vele opzichten tevens als een "laatste kans" moet worden aangeduid – het ruimtelijk beleid al die reserveringen veilig zou moeten stellen, die in de toekomst nodig zullen zijn voor een welvarend, harmonisch gestructureerd stadsgewest'.²⁵ Het plan voorzag in een aanbod waarnaar de stad ontvluchtende woonconsumenten op zoek waren: diverse, groene woonomgevingen, maar dan in het verstedelijkte gebied en niet daarbuiten.

Woningbouw als drager van de operatie

Over de vraag hoe te werk te gaan op de voormalige mijnterreinen in het licht van de planologische speerpunten werd in 1974 in opdracht van Gedeputeerde Staten een rapport opgesteld door een plaatselijke civiele ingenieur, A.L.G. (Louis) Hoefnagels.²⁶ Hierin inventariseerde hij de mijnterreinen en formuleerde hij een advies over de transformatie daarvan naar andere bestemmingen. Het rapport bevatte ook een analyse van de kosten. Over de restwaarde van de terreinen werd onomwonden gesteld: 'Nu de mijnen bijna alle zijn stilgelegd, straalt er van de mijnterreinen waarop de accommodaties soms al geheel of gedeeltelijk gesloopt zijn, een negatieve invloed uit op de omgeving, zowel voor wat betreft het leefkli-

23 Stadsgewest Oostelijke Mijnstreek, *Concept Toelichting bij het Structuurplan Oostelijk Mijngebied, conceptversie* (Heerlen 1970) 42.

24 *Ibidem*, 44.

25 *Ibidem*, 41-42.

26 A.L.G. Hoefnagels, *Studie Mijnterreinen* (Heerlen 1974).

maat als ook het werkklimaat'.²⁷ In het rapport werden ook terreinen opgenomen die verbonden waren met de mijnindustrie, zoals de mijnsporen en slikvijvers. Herontwikkeling moest in dienst staan van het reguliere stedelijke systeem.

Hoefnagels stipte aan dat er hoge kosten met de sanering gemoeid zouden zijn en dat de inkomsten uit exploitatie de kosten van de operatie niet volledig zouden kunnen dekken. Deze exploitatie bestond voor het merendeel uit de verkoop van gronden voor woningbouw en industriële doeleinden door de gemeenten, die de nieuwe eigenaars zouden worden van de mijnterreinen. De exploitatie ten behoeve van woningvoorziening werd door Hoefnagels, met het oog op betaalbaarheid, ingeschat op basis van de aangenomen stichtingskosten van fl. 62.000 per woning, waarvan fl. 10.000 voor de aanschaf van de bouwgrond. Hij ging daarbij uit van gemeentelijke garantie op de woonlening van de consument.²⁸ Om het gat in de begroting – in het rapport geschat op fl. 60.000.000 – te dichten zou het nodig zijn om subsidies te verwerven en deze met hoge efficiëntie aan te wenden onder toezicht van 'een semi-overheidsorganisatie die heel de sanering en de realisering van de nieuwe mogelijkheden verzorgt. Van deze organisatie dient het grootste deel van het bestuur in handen te zijn van de overheid. [...] De directie en het werkapparaat dienen uit het bedrijfsleven te komen om zo praktisch mogelijk te kunnen werken'.²⁹

Op basis van dit rapport besloot staatssecretaris Schaefer van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening tot financiële steun aan de uitvoering. Omdat zijn besluit een maximale looptijd van tien jaar als voorwaarde stelde, werd er aanzienlijke tijdsdruk gelegd op het saneringsproces. De subsidie betrof 80 procent van de aankoopkosten van voormalige mijnterreinen, 80 procent van de sloopkosten, waaronder ook het profileren van de mijnsteenbergen, en 50 procent van de kosten voor aanleg van het groen.³⁰ Bovendien werd in het besluit de voorziening van betaalbare sociale woningbouw geprioriteerd, hetgeen betekende dat ook voor de bouw van woningen aanspraak gedaan kon worden op premies en voorschotten van het Rijk aan gemeenten en woningbouwcorporaties.³¹

De saneringsoperatie hing daardoor zeer sterk samen met de contingentering van de woningbouw. De noodzaak om de woningvoorraad te vernieuwen werd strategisch verbonden met de opgave om de mijnterreinen te saneren. Het Plan Fa-

27 *Ibidem*, 6.

28 *Ibidem*, 72-73.

29 *Ibidem*, 98.

30 Schröder e.a., *Het nieuwe aanzien*, 23.

31 Door veranderingen op de woningmarkt werd er tijdens het saneringsproces en het proces van heropbouw in toenemende mate beroep gedaan op rijksmiddelen om de woningbouw betaalbaar te houden. Adviesgroep Partners BV en Stadsgewest Oostelijk Mijngedebied, *Actualisering Structuurplan. Nota eerste synthese* (Maastricht 1981) 19.

sering Woongebieden van 1977 stelde in dat kader een stapsgewijs proces voor. De eerste twee fases werden voorzien tussen 1975 en 1985: de bouw van 12.205 woningen in het stadsgewest in fase I en nog eens 2.852 woningen in fase IIA. De totale woningvoorraad van het stadsgewest zou daarmee groeien naar 83.321 eenheden.³² In deze eerste twee fases waren zes mijnterreinen betrokken.³³ In 1979 werd, onder meer door de steeds lagere woningbezetting, de ambitie voor de totale woningvoorraad bijgesteld naar ruim 84.000 woningen.³⁴ Het faseringsplan stemde de woningproductie af op concepten uit het structuurplan, gericht op een versterking van het 'polycentrisch karakter' op basis van een 'hiërarchische ordening van de kernen' en de beeldvorming van een 'gelede stad, doorschoten met groenzones'.³⁵

Uitvoering van de opdracht

Om aan de doelstellingen van de in 1974 gedefinieerde saneringsopgave te kunnen voldoen werd in 1975 het Samenwerkingsverband Sanering Oostelijke Mijnstreek (SSO) opgericht.³⁶ Het dagelijks bestuur van dit orgaan zag toe op de sanering van de mijnterreinen en op de inpassing ervan in stedelijke en landschappelijke structuren. Het was samengesteld uit bestuurders van de deelnemende gemeenten. Tot 1976 was Heerlens burgemeester Frans Gijzels voorzitter, daarna nam Jo Smeets, burgemeester van Kerkrade tussen 1970 en 1988, deze taak over. Verantwoording werd afgelegd aan de raad van het Stadsgewest en Gedeputeerde Staten en de plannen waren onderwerp van discussie in de Provinciale Planologische Commissie. Het geaccordeerde structuurplan vormde de ruimtelijke leidraad; de planning in Hoefnagels' *Studie Mijnterreinen* uit 1974 werd de basis voor een operatieplan dat jaarlijks werd bijgesteld. De subsidieaanvragen gingen namens de gemeenten uit van het SSO en deze instelling beheerde de financiële stromen voor de gemeenten. Een subsidieaanvraag voor de sanering van een mijnterrein kon alleen worden ingediend als de betrokken gemeente ook een structuurschets of een bestemmingsplan had opgesteld om inzicht te kunnen hebben in de toekomstige bestemming en exploitatie. De gemeenten stelden deze plannen op naar eigen inzicht en belang; de Provinciale Dienst Volkshuisvesting voerde hierop controle uit.

32 Stadsgewest Oostelijk Mijngebied, *Fasering Woongebieden Structuurplan O.M.* (Heerlen 1977) 47.

33 Dit waren de Oranje-Nassaumijnen I, II en III, Laura, Domaniale en Willem-Sophia.

34 Stadsgewest Oostelijk Mijngebied, *Fasering Woongebieden Structuurplan O.M. I* bijstelling (Heerlen 1979) 8-14.

35 Stadsgewest Oostelijk Mijngebied, *Fasering Woongebieden* (1977) 2.

36 Rijckheydt (gemeentearchief Heerlen), Samenwerking Sanering Mijnterreinen Oostelijk Zuid-Limburg, 1974-1987 (hierna SSMOZL), G108, inv.nr. 128: 'Vaststellen van de Gemeenschappelijke Regeling Samenwerkingsverband Sanering Mijnterreinen Oostelijk Zuid-Limburg (SSO), 1975'.

Hoefnagels eigen bedrijf, Hoefnagels Projektpromotie, werd aangesteld als uitvoerende partij. Het bedrijf bleef klein. Het groeide tijdens de saneringsoperatie van twee naar vijf werknemers.³⁷ Met zijn ervaring als directeur gemeentewerken van Heerlen en in de aannemerij paste hij perfect in het profiel dat hij zelf geschetst had in zijn studie *Mijnterreinen*. Een voormalig medewerker beschreef hem als 'een gedreven Limburger', 'dominant' en een 'doordouwer' met de ambitie om de mijnrelicten te fatsoeneren en daar ook geld mee te verdienen.³⁸ Het was aan Hoefnagels om namens het SSO de gemeenten te houden aan de beperkingen van tijd en budget in de context van de gecoördineerde opgave. Hoefnagels kweet zich van die taak door de vaart in het proces te houden. Hij controleerde de budgetten en bereidde subsidieaanvragen aan het Rijk voor en trad op als waakhond voor de efficiënte en gecoördineerde besteding van publieke fondsen. Hij en zijn medewerkers wezen de gemeenten terecht wanneer die hogere kwaliteitseisen stelden op basis van de veronderstelling dat 'als ze het zelf niet hoefden te betalen, andere standaarden gehanteerd moesten worden'.³⁹ Hoefnagels trad op als de regisseur van de saneringsoperatie, maar gaf ook leiding aan een aantal deelprojecten, waaronder de modellering en profilering van terreinen en het afvlakken van de steenbergen. Dit werk was noodzakelijk om terreinen bouwrijp te maken, te laten bebouwen met nieuwbouw, en er infrastructuur en groen op aan te leggen.

Voor taken die om andere expertise vroegen waren twee andere partijen betrokken in de saneringsoperatie. Steenbergafgraving B.V. verdeelde het mijnsteenverzet onder lokale aannemende partijen. Vooral ingenieursbureau Planburo Jongen Heerlen drukte een stempel op de ruimtelijke inrichting. Het werd geleid door stedenbouwkundig ingenieur Jongen, die de integrale opdracht had weten te verwerven voor de ruimtelijke ordening en de infrastructuur in de context van de saneringsoperatie.⁴⁰ Het jonge bedrijf was gedurende tien jaar vrijwel uitsluitend met de mijnterreinen bezig en ontwikkelde in die context een omvangrijk portfolio op het gebied van onder meer het opmaken van bestekken voor sloop en sanering, het ontwerpen van landschappelijke en stedenbouwkundige plannen, en het architectonisch ontwerp van woningen.

37 Interview met Leo Dijkstra, voormalig ingenieur bij Hoefnagels Projektpromotie, 14 september 2016, Loenen aan de Vecht.

38 *Idem*. Elders is Hoefnagels ook meer pejoratief beschreven als 'de sloper'. Hermans, *De Antistad*, 106-107.

39 Interview met Dijkstra.

40 Interview met Peter Heggen, 12 oktober 2016, Born. Heggen begon bij Planburo Jongen als stagiair tijdens de saneringsoperatie en zette het bedrijf voort als Plangroep Heggen.

Alternatieve visies op de herstructurering

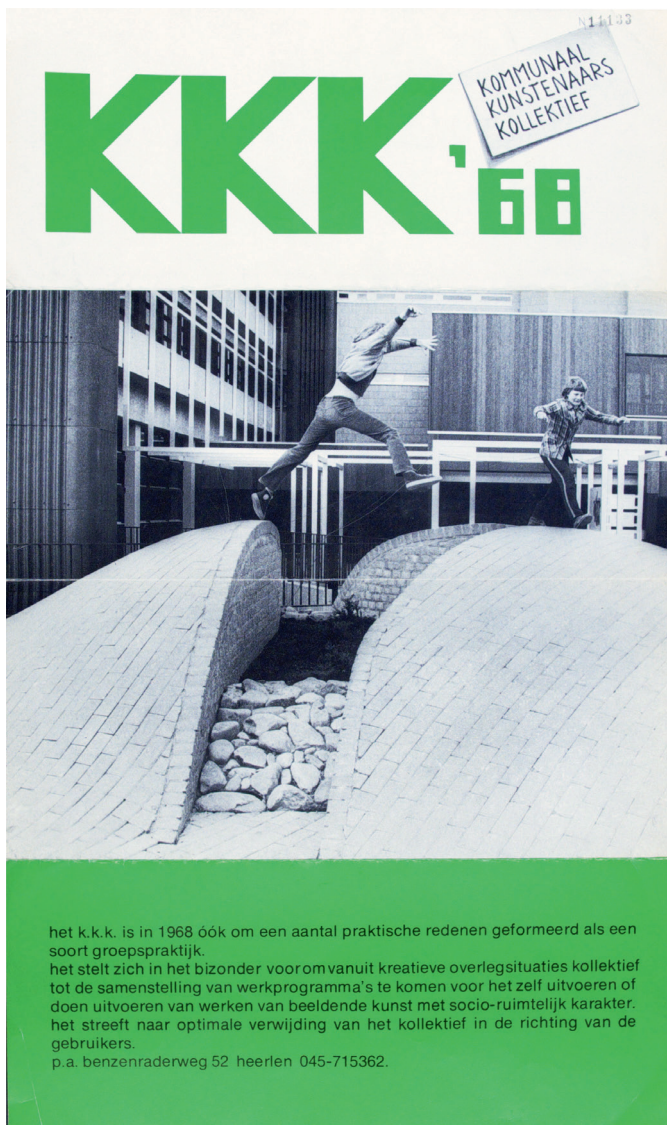
Uiteindelijk klokte de operatie af op een prijs van fl. 260.000.000 voor de sanering, waarvan fl. 125.000.000 werd gesubsidieerd door het Rijk. De bouw van nieuwe stadsdelen kwam uiteindelijk op fl. 800.000.000 uit.⁴¹ De verwerving van de opdrachten door een beperkt aantal partijen was, gezien vanuit een hedendaags perspectief en met kennis van hedendaagse regels voor aanbesteding, weinig transparant, maar droeg bij, naar inzicht van de uitvoerende partijen tenminste, aan het drukken van de kosten van de saneringsoperatie, omdat verworven kennis binnen vaste bureaus bleef en beter aan de planning vastgehouden kon worden. De betrokken bedrijven konden daarbij ook aanvullende opdrachten binnenhalen die in verband stonden met de saneringsoperatie. Kansen om andersoortige visies tot uitvoering te brengen bleven echter beperkt, terwijl deze wel degelijk bestonden.

Ten eerste waren de mijnbedrijven zelf bezig met een industriële omschakeling en de oprichting van dochterbedrijven. Zij hadden intenties om de mijnterreinen blijvend te gebruiken voor industriële doeleinden. In een aantal gevallen waren deze initiatieven in strijd met de voorziene koers van het Structuurplan en dus ook met de saneringsoperatie en de zoektocht naar stedelijke coherentie en een beter woonmilieu.⁴² Vooral de oprichting van dochterondernemingen van de NV Laura en Vereniging en de herbestemmingsstrategie van DSM springen daarbij in het oog. Laura en Vereniging vestigde dochterondernemingen op het terrein van de steenberg van de Laura en op het Juliaterein in Eygelshoven. De nieuwe industrievestiging op het Lauraterrein werd negatief beoordeeld omdat hierdoor een snoer van industrieterreinen zou ontstaan, van Strijthagen (voormalige gemeente Schaesberg) via Dentgenbach (Kerkrade) naar Laura. Her-industrialisatie van het meer perifeer gelegen Juliaterein paste wel in het Structuurplan. Na de mijnsluiting bleef de kolencentrale op dit terrein nog operationeel. Op dit terrein hadden zich in de loop van de jaren 1960 verschillende dochterbedrijven gevestigd, waardoor het nu nog steeds met verschillend gedateerde gebouwen inzicht biedt in de industrie geschiedenis van de twintigste eeuw. Ook door DSM werden nieuwe industriële activiteiten ontwikkeld. Vanaf het begin van de saneringsoperatie werd het SSO geconfronteerd met DSM als een partij met eigen ruimtelijke belangen die de waarde van haar terreinen hoog inschatte. Men had juist verwacht dat deze staatsonderneming meer bereidheid tot samenwerken zou tonen dan de particuliere mijnen.⁴³

41 Schröder e.a., *Het nieuwe aanzien*, 96.

42 Stadsgewest Oostelijk Mijngebied, *Structuurplan Stadsgewest Oostelijk Mijngebied. Voorstel tot vaststelling van het plan* (Heerlen 1973) 8-9.

43 Rijkshyatt, SSMOZL, G108, inv.nr. 52: 'Ontvangen van subsidie van het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening voor het voorbereiden van de reconstructie van de mijnterreinen, 1975 - 1978'.

Folder uitgegeven door het Kommunaal Kunstenaars Kollektief, dat in de jaren 1960 en 1970 pleitte voor een creatieve omgang met het mijnrfgoed. SHCL, collectie grijze literatuur.

Ten tweede was er een bescheiden maatschappelijke interesse in de lokale industriële archeologie. Al in 1969 organiseerde het Kommunaal Kunstenaars Kollektief (KKK) een tentoonstelling over een alternatief beeld van de Mijnstreek, die zou kunnen worden 'omgetoverd in een recreatief en creatief carboonland à la Walt Disney', met voorstellen om de mijnsteenbergen om te vormen tot 'lustparken', de mijnsporen tot

trajecten voor ‘pleziertreinen’ en de koeltorens tot ‘volkstheaters’.⁴⁴ Een van de KKK-leden, Nic. Tummers, klaagde over het beperkte effect van dergelijke maatschappelijke initiatieven in het voorkomen van de vernietiging van de mijninfrastructuur, die hij zag die als een fysieke getuige van bepalende machtsverhoudingen:

Wat er onder het hoofd ‘industriële archeologie’ in de Mijnstreek haalbaar gemaakt moet kunnen worden, is het onderzoeken, in kaart brengen, beschrijven en in sommige gevallen conserveren van industriële monumenten en mijnwerkerskoloniën zowel als mijndirectiewoningen en kantoren, met als oogmerk het feit dat ieder daaronder vallend exemplaar een element is dat niet ontbreken kan in de historisch noodzakelijk te duiden samenhang van sociaal historische feiten.⁴⁵

De lokale bewaarcultuur, die tot uiting kwam in de plaatsing van spoorbielzen of mijnwagentjes in voortuinen van woningen, maar ook het initiatief om een mijnmuseum op te richten, negeerden in zijn ogen deze sociaalhistorische dimensie.⁴⁶

Een door het SSO aangestelde commissie onderzocht wat er in 1978 nog overbleef van de mijninfrastructuur, om op basis daarvan een gefundeerde beslissing te kunnen nemen over te conserveren objecten uit het mijnverleden.⁴⁷ Dit document brak met de courante tenen:

Bovendien dient in vraag gesteld te worden of de negatieve invloed van de mijnterreinen op de omgeving, zoals herhaaldelijk geponeerd wordt in de studie Mijnterreinen van het Bureau Hoefnagels (Heerlen 1974), thans niet overvleugeld wordt door de in emotioneel en cultuurhistorisch opzicht negatieve invloed van het zo snel en rigoureus verwijderen van hetgeen ruim een halve eeuw allesbepalend is geweest voor dit gebied.⁴⁸

De commissie legde in haar onderzoek de nadruk op drie parameters: ten eerste, de leesbaarheid van de primaire logica van het mijnbedrijf – met nadruk op de aanwezigheid van schachtbok en mijnsteenbergen welke tezamen de essentie van het mijn-

44 De leden van het KKK waren Nic. Tummers, Eugène Laudy, Joost van de Velden, Theo Lenartz, Jos Theeken, en Hub Quaedvlieg. Zie ‘Limburgse kunstenaars willen karakter van mijngebied handhaven’, *De Tijd, dagblad voor Nederland* (24 juni 1969) 6.

45 N.H.M. Tummers, ‘De carboonkolonisatie’, *Wonen TA-BK 11* (1974) 5-28, aldaar 26.

46 De voorkeurslocatie van dit museum was overigens niet eens een mijnzetel, maar Kasteel Hoensbroek. Culturele Raad Limburg, *Nota bevattende enkele gedachten en suggesties t.a.v. de oprichting van een Mijnmuseum in Limburg* (Maastricht 1968) 4-7.

47 Werkgroep Inventarisatie Mijnmonumenten, *Inventarisatie Mijnmonumenten* (Heerlen 1978).

48 *Ibidem*, 10.

bedrijf bovengronds uitleggen; ten tweede, de nabijheid van waardevolle mijnkolonies in de nabijheid van de mijnzetel; ten derde, de leesbaarheid en coherentie van de mijnzetels – dit werd geëvalueerd door te inventariseren wat de diversiteit van de bewaarde structuren was, zodat het mijnbedrijf in z'n volledigheid herkenbaar was.⁴⁹ Het Oranje-Nassau I-terrein werd als meest compleet beoordeeld, ondanks de reeds aangevatte sloop en de erkenning dat sanering van dit terrein prioriteit moest krijgen gezien de nabijheid van het centrum van Heerlen en de zogenaamde 'City-functie' die daar gerealiseerd diende te worden.⁵⁰ De terreinen van de Julia en de Emma werden daarom ook vermeld als gave voorbeelden.

De Emma was onderdeel van een langgerekt mijnnetwerk dat zich uitstreckte van de binnenhavens van Born en Stein, via de Staatsmijn Maurits in Geleen, tot de steenstort van de Staatsmijnen Emma en Hendrik op de Brunssumerheide tegen de Duitse grens aan. Dit netwerk had een structurerende betekenis voor de nederzettingen welke het doorkruiste, via een mijnspoorlijn langs de Geleenbeek, door Hoensbroek en langs Brunssum. Omdat de Emma tot het eind van de jaren 1970 buiten het vizier van de saneringsoperatie bleef, maar er later toch nog in werd opgenomen, is het een casus die rijkelijk inzicht geeft in de verschillende belangen die invloed hadden op het saneringsproces en in de verschillende ruimtelijke strategieën die in dit verband werden ontplooid. In wat volgt wordt besproken hoe het samenhangende ruimtelijk-industriële netwerk tijdens dit proces langzaam werd ontrafeld, gefragmenteerd en ontmanteld.

Verdeel en heers: segmentering van terreinen Emma, Hendrik en de mijnspoorlijn

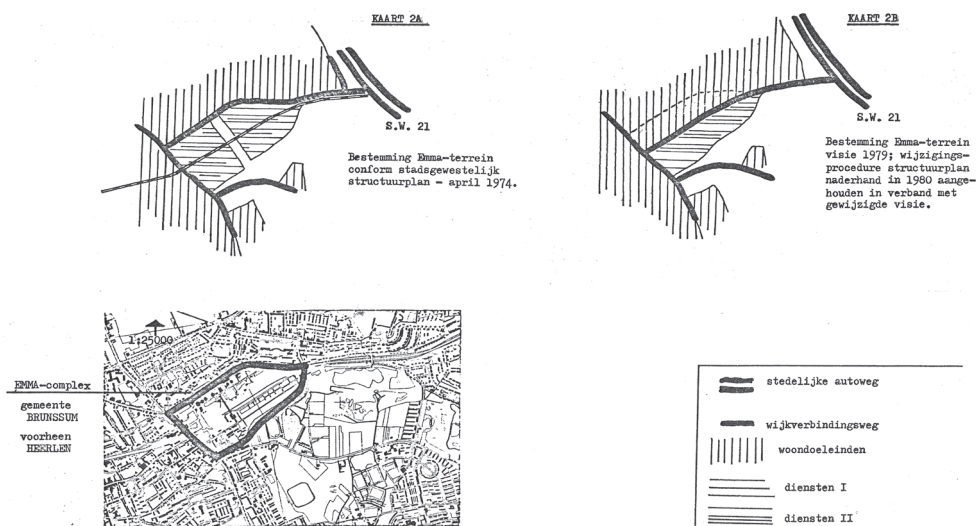
De uitgestrektheid van dit mijnnetwerk zorgde ervoor dat verschillende belangen per plaats een rol gingen spelen bij de herbestemming. Het Structuurplan 1974 gaf aan dat de mijnterreinen Emma en Hendrik voor dienstverlening bestemd konden worden, omdat dit de samenhang van de stedelijke omgeving ten goede kwam.⁵¹ Van deze beide Staatsmijnen kreeg de Hendrik het snelst een nieuwe bestemming toen in 1967 AFCENT onder Duits commando kwam en verhuisde naar Brunssum.⁵² Het Hendrikterrein viel daarmee buiten de saneringsoperatie. De steenstort van beide mijnen, een terrein van 244 hectare, werd wel opgenomen.

49 *Ibidem*, 35-36.

50 *Ibidem*, 36. Hierin wordt de opzet van het Structuurplan van 1974 gevolgd.

51 *Toelichting bij het Structuurplan*, 113. De Hendrik had met de huisvesting van AFCENT een niet-commerciële dienstenbestemming.

52 *Allied Forces Central Europe*. Voorheen was deze commandopost in Frankrijk gestationeerd.

De voorgenoemde planwijziging waarbij het Emmaterrein niet langer eenzijdig voor diensten wordt bestemd (kaart 2A, linksboven, diensten aangegeven met horizontale arcering), maar voor woningbouw in aansluiting bij het weefsel van Treebeek (kaart 2B rechtsboven, wonen in verticale arcering). Hierdoor vervaagde de historische, scherpe grens met de mijn (situatieschets, linksonder). Rijckheydt, SSMOZL, G108, inv.nr. 261.

Op de perifeer gelegen steenstort en de directe omgeving daarvan was door het Industrieschap Oostelijk Mijngebied al sinds het einde van de jaren 1960 een nieuw industrieel cluster gepland. Het Industrieschap ontwikkelde verschillende kleine industrieterreinen aan de rand ervan, met name Bouwberg en Ora et Labora.⁵³ Op de steenstort zelf werd aan het begin van de saneringsoperatie begonnen met industriële ontwikkeling. In dat kader lieten de gemeente Brunssum en eigenaar DSM hun onvrede optekenen over de groenbestemming die voor het terrein gold, als corridor tussen de Brunssumerheide en de Schinveldse bossen.⁵⁴ DSM had belangen in de exploitatie van andere grondstoffen, voornamelijk klei voor een steenfabriek die ook op het terrein lag. Ook AFCENT nam een deel van het terrein in gebruik. Aan het einde van de jaren 1980 begonnen onderhandelingen om een gedeelte aan Domeinen te verkopen voor gebruik als militair materiaaldepot.⁵⁵ Bovendien werden er plannen ontwikkeld voor de aanleg van een golfterrein op de flank van het terrein.

53 Industrieschap Oostelijk Mijngebied, Beleidsnota behorende bij de begroting 1968 van het Industrieschap Oostelijk Mijngebied (Heerlen 1968) 30.

54 Studie Mijnterreinen, 25-26 en tekening 9.

55 Rijckheydt, SSMOZL, G108, inv.nr. 189: 'Vergaderstukken van de Stuurgroep Reconstructieplannen van de gemeente Brunssum, 1978 - 1983', Verslag stuurgroepoverleg 5 november 1980.

Het Emmaterrein werd pas in de saneringsplannen opgenomen nadat de optie om steenkoolproductie op die locatie weer op te starten in mei 1978 terzijde was geschoven.⁵⁶ De vraag rees hoe de betrokken gemeenten nog van rijkssubsidies zouden kunnen profiteren. Tot 1981 ging men ervan uit dat er een tweede subsidieronde zou komen ter ondersteuning van de saneringsoperatie. Toen dit idee werd afgeblazen moesten het Emmaterrein en de verbonden mijnsposen nog met grote tijdsdruk in de eerste fase worden ondergebracht.⁵⁷ In overeenstemming met het hiervoor genoemde plan tot fasering van de te realiseren woongebieden stelde het bestuur van het Stadsgewest, 'dat een meer harmonische inpassing van het EMMA-terrein in de stadsgewestelijke ruimtelijke structuur bereikt kan worden door dat deel van het EMMA-terrein, dat aansluit aan het woongebied Treebeek, een woningbouwbestemming te geven'.⁵⁸ Dit nieuwe woongebied zou begrensd moeten worden door het voormalige mijnspoor over het terrein. De bedding daarvan zou de basis kunnen zijn voor een toegangsweg die leidde naar een geprojecteerde (maar nooit gerealiseerde) stedelijke autoweg. De capaciteit stemde overeen met het extra contingent van 570 woningen in de bijgestelde woonfaseringsplannen van 1979. Ten zuidoosten van deze weg zouden commerciële activiteiten en diensten worden geconcentreerd, zodat Treebeek een duidelijke, 'harmonische' afronding zou hebben.⁵⁹ Dit plan sloot aan bij de uitfasering en sloop van de zware industrie – voornamelijk de elektrische centrale, die in bedrijf was tot 1984.

Sanering van het mijnspoor werd noodzakelijk geacht door de beperkte exploitatiemogelijkheden ervan. Het potentieel voor passagiersvervoer werd negatief beoordeeld.⁶⁰ De herbestemming werd hoofdzakelijk bepaald door de woonwijken in Hoensbroek en Brunssum waar de spoorlijn doorheen ging. Tot 1981 werd het mijnspoor samen met het Emmaterrein als een project binnen de operatie gezien, maar de weerbarstigheid van het Emmaterrein noopte het SSO tot ont koppeling en tot afzonderlijke subsidieaanvragen voor de mijnspooronderdelen.⁶¹ De gemeenten maakten bovendien afzonderlijk bestemmingsplannen voor hun eigen

56 De regering nam het advies over van de Mijnsraad en de zogenaamde commissie Martens om de kolenproductie niet te hervatten. Zie P.C.H. van Tongeren, 'Hernieuwde Belangstelling voor Kolen', *Grondboor en Hamer* 43 (1989) 353-365.

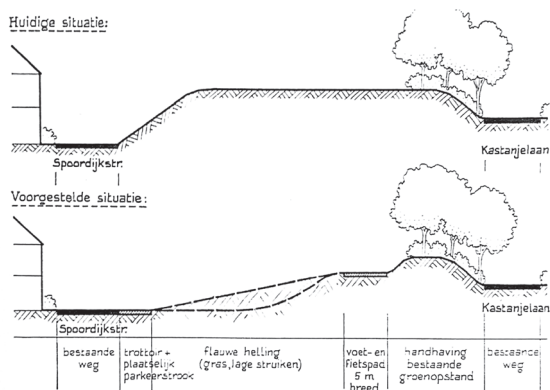
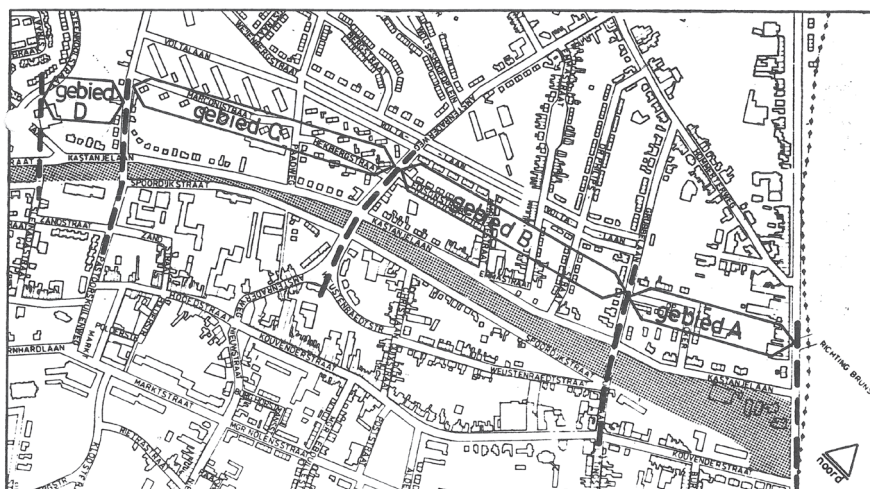
57 Rijckheydt, SSMOZL, G108, inv.nr. 189: 'Reconstructieplannen gemeente Brunssum', Verslag stuurgroepoverleg 27 april 1979.

58 Rijckheydt, SSMOZL, G108, inv.nr. 261: 'Reconstructieplan Emma: structuurschets, 1979', Brief van het Stadsgewest aan het dagelijks bestuur van het SSO, 7 augustus 1981.

59 *Idem*, Nota van het stadsgewest, 7 augustus 1979.

60 *Verkeersstructuurplan Stadsgewest Oostelijk Mijng gebied*, 83.

61 Rijckheydt, SSMOZL, G108, inv.nr. 3: 'Vergaderstukken van de Stuurgroep Reconstructieplannen van de gemeente Hoensbroek, 1976 – 1981', Verslag overleg 12 maart 1981.

De opstelling van het bestemmingsplan voor het Mijnspoor door Hoensbroek ging samen met een inspraakprocedure, waarbij ook de segmentering van het Mijnspoor werd besproken (boven). De rode draad werd een plantsoen met fiets en wandelpaden, maar in enkele zones, met name zone A en C, werd ook woningbouw gepland en in de loop van de tijd gerealiseerd. De viaducten werden gesloopt en de spoorwegbedding werd gemodelleerd om aan de nieuwe functie te voldoen (onder). Rijckheydt, SSMOZL, G108, inv.nr. 270.

delen van het spoor, waarbij ook omwonenden en belangenorganisaties gehoord werden in inspraaktrajecten. Dat vertraagde de planvorming. In Brunssum werd het project gefaseerd uitgevoerd en afgerond met de aanleg van paden in een parkachtige omgeving ter hoogte van het Hendrikterrein.⁶² In Hoensbroek werd de spoordijk in segmenten opgedeeld en als route voor langzaam verkeer betrok-

62 Rijckheydt, SSMOZL, G108, inv.nr. 289: 'Reconstructieplan Mijnspoorterrein onder gemeente Brunssum: voorbereiden en uitvoeren, 1979-1987', Tekeningen gemeentewerken Brunssum, juni 1979.

Met de val van de schoorsteen van de elektrische centrale, was nagenoeg al het erfgoed dat van de kernactiviteiten van de mijnindustrie getuigde, verdwenen. RHCL, fotocollectie Staatsmijnen/DSM.

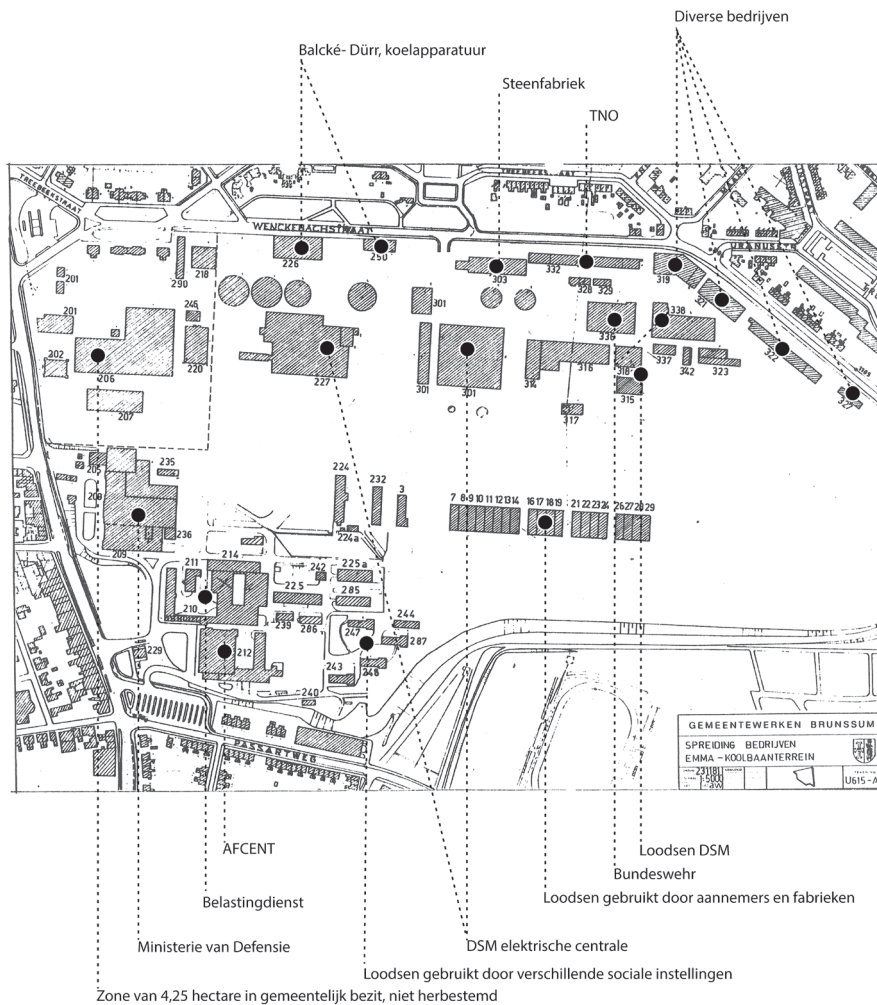
ken bij de woongebieden, parkeervoorzieningen en het winkelerf waar het langs liep. Het in onbruik geraakte spoor was ondertussen ook al informeel in gebruik genomen door sommige omwonenden als tweede ontsluiting van de naastgelegen woningen en niet vergunde garages.⁶³ De dialoog met de spontane (maar illegale) gebruikers van het mijnspoortraject verliep moeizaam. De gemaakte plannen werden uiteindelijk zonder veel omhaal of burgerinspraak geaccordeerd en geïmplementeerd.

De financiering werd voor beide gemeentes een struikelblok in de planvorming en een punt waar Hoefnagels geen onderhandeling over de saneringsvoorwaarden toeliet. Het Brunssumse bestemmingsplan begrootte fl. 327.000 boven budget.⁶⁴ Hoensbroek kwam, over het traject van ongeveer 2,5 kilometer uit op een tekort van fl. 2.500.000.⁶⁵ De gemeenten oriënteerden zich daarbij op wat zij om zich heen zagen gebeuren op andere terreinen, maar zij werden door Hoefnagels gewezen op de discipline van het plan, zoals vastgelegd in zijn studie van 1974. Hij wees de gemeenten op mogelijke oplossingen door óf zelf financieel bij te passen óf te besparen. Dat laatste zou kunnen door hun plannen in lijn te brengen met

63 Interview met Heggen.

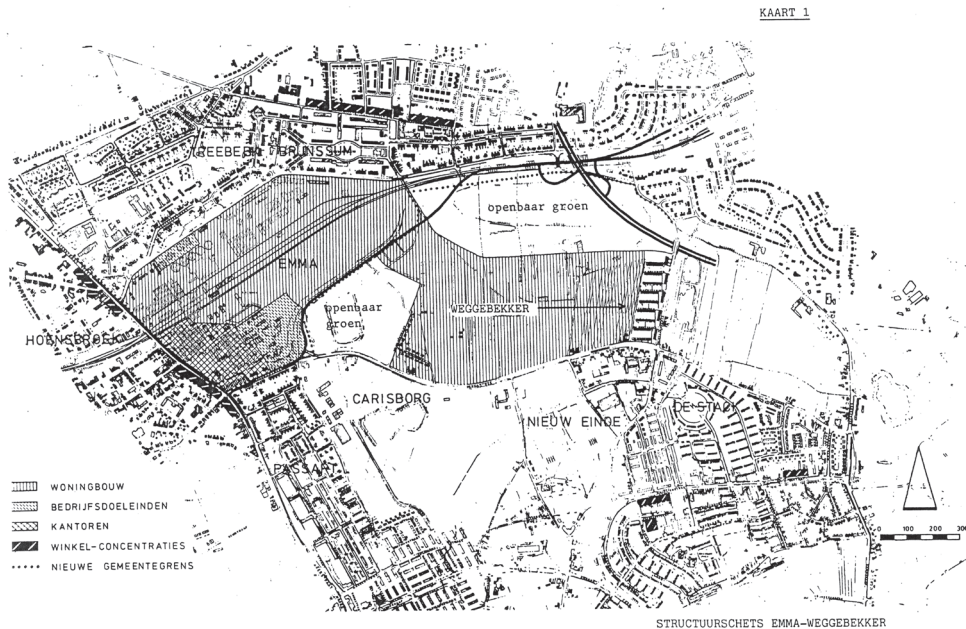
64 Rijkshy, SSMOZL, G108, inv.nr. 189: 'Reconstructieplannen gemeente Brunssum', Verslag stuurgroepoverleg 27 april 1979.

65 *Ibidem*, inv.nr. 3: 'Reconstructieplannen gemeente Hoensbroek', Verslag overleg 23 oktober 1980.

De meest in het oog springende vormen van tijdelijke herbestemming die er naar initiatief van DSM op het Emmaterrein bestonden in 1981. Eigen bewerking en vereenvoudiging door de auteur op basis van de structuurschets Emma-Weggebekker. Rijckheydt, SSMOZL, G108, inv.nr. 261.

de begrote kosten van tien gulden per vierkante meter groen en in het geval van Hoensbroek door het terrein ook te gebruiken voor woningbouw. Het mijnspoorpark werd sober uitgevoerd en de qua onderhoud kostbare spoorviaducten werden opgeblazen. Heden is dit traject als relict sterk gefragmenteerd en moeilijk als eenheid herkenbaar.

De Structuurschets Emma-Weggebekker (1981/1982) projecteerde een omvangrijk woningbouwprogramma dat met verticale arcering is aangeduid. De woningbouw kent hiaten ter plaatse van de overgebleven kantoorbebouwing (geblokte arcering, in de zuidwestelijke hoek) en ten gunste van openbaar groen rond het Emma stadion (in het midden) en de voormalige slikvijver (in het noordoosten). Rijckheydt, SSMOZL, G108, inv.nr. 261.

Tegenstrijdige belangen op het Emmaterrein

In het geheel van het netwerk van mijnterreinen duurde de herontwikkeling van het Emmaterrein het langst. In afwachting van verdere beslissingen over de herbestemming en na overleg met de rijksoverheid had DSM besloten de bedrijven op het terrein te verhuren tegen betrekkelijk lage prijzen om leegstand te voorkomen.⁶⁶ Tegen 1981 kende het terrein een indrukwekkende diversiteit aan nieuwe ruimtelijke toe-eigening van onbenutte industriegebouwen.⁶⁷ DSM hield zelf de elektriciteitscentrale in bedrijf en gebruikte nog loodsen voor opslag. Aan de zijde van Treebeek hadden zich een steenfabriek en producenten van koelapparatuur, radiatoren, elektrische apparaten en keukens gevestigd. Ook overheidsorgani-

66 Interview met Hans Franssen, voormalig hoofd planologie DSM, 17 januari 2017, Nuth.

67 Rijckheydt, SSMOZL, G108, inv.nr. 261: 'Reconstructieplan Emma', Structuurschets Emma Koolbaan, november 1981.

saties waren er te vinden: het voormalige hoofdgebouw werd gebruikt door het Ministerie van Defensie, de voormalige mijnschool door de Belastingdienst. Het Centraal Proefstation aan de Passartweg werd voor militaire doeleinden gebruikt door AFCENT. Ook de Duitse *Bundeswehr* was op het terrein te vinden. In de kleine loodsen die verspreid lagen over het terrein vonden meubelverkopers, aannemers, slopers, transportbedrijven en het Fonds van Sociale Instellingen onderdak. In 1982 rapporteerde DSM een jaarinkomst van fl. 1.170.000 uit de verhuur.⁶⁸

Een sectie in de noordwestelijke hoek van het terrein was vrij gebleven van nieuw gebruik. Omdat hier de prominente betonnen schacht III, een ventilatorgebouw en een bunker stonden, werd dit gedeelte beschouwd als typische mijninfrastructuur met beperkt potentieel voor herbestemming. DSM plande het terrein te ontwikkelen voor een dochteronderneming, Moban genaamd. Hierop kwam het SSO in actie door DSM een maagdelijk terrein op terrein de Beitel aan te bieden, in een poging de verkoopprijs voor dit gedeelte op een acceptabel niveau te houden.⁶⁹ Uiteindelijk werd dit segment als eerste van het gehele terrein aan de gemeente Heerlen verkocht voor fl. 3.000.000.

De verhuur en deze ambities deed de prijs van het terrein en de infrastructuur stijgen, wat een snelle transactie ten dienste van de geplande woningbouw bemoeilijkte. Een belangrijke consequentie van deze ontwikkeling was dat de aanvankelijke plannen, die voorzagen in 500 woningen, niet meer de kosten zouden kunnen dekken van de aanschaf en sanering van het terrein. Het SSO werd geconfronteerd met een tekort van fl. 10.000.000 als gevolg van de meerwaarde die werd gecreëerd door de verhuur en verkoop van de voormalige mijninfrastructuur.⁷⁰

Om deze reden lieten de gemeenten Heerlen en Brunssum het idee om Treebeek stedenbouwkundig te completeren varen en begonnen zij samen te werken aan een meer ambitieus plan. De lat werd aanzienlijk hoger gelegd, naar 2.213 woningen. De ruimte hiervoor werd gezocht bezuiden het mijnspoortraject, en nog verder, op het terrein Carisborg-Weggebekker. Dit gebied was een voormalig dagbouwterrein waar bruinkool was gedolven en waar een groeve later als slikvijver voor de Emma werd gebruikt. Conceptueel werd het plan betiteld als een 'bandstad', een snoer van nederzettingenpatronen dat ook reeds bestaande buurtjes in Heerlen in zich op zou nemen. De golvende lijnen van het plan werden bepaald door de zones te ontzien waarvan werd verondersteld dat de bodem beperkte draagkracht zou hebben ten gevolge van de mijnactiviteiten. Deze zones zouden fungeren als groengebieden in de nieuwe wijk. Dat dit nog wat voeten in de aarde

68 *Ibidem*, Correspondentie van DSM aan het SSO van 4 februari 1982.

69 *Ibidem*, inv.nr. 189: 'Reconstructieplannen gemeente Brunssum', Verslag stuurgroepoverleg 22 juni 1979.

70 *Ibidem*, Verslag stuurgroepoverleg 30 juni 1981.

zou hebben legde Hoefnagels uit: ‘In werkelijkheid is dit groen echter rommel, puin, enz., met andere woorden, als het geciviliseerd wordt, ligt er pas groen’.⁷¹

Omdat de programma’s in de beperkte ruimte werkten als communicerende vaten, kon er met toenemende woningbouw alleen maar minder ruimte voor bedrijvigheid en diensten overblijven.⁷² Het nieuwe plan voorzag daarom in een ingesnoerde dienstzone in de zuidwestelijke hoek. Een uitzondering werd gemaakt met een overgangsregeling voor Balcké-Dürr, een bedrijf dat zich had gevestigd in een grote loods naast Treebeek, waar een kleine industriezone met uitbreidingsmogelijkheden als een soort envelop om het gebouw werd geprojecteerd. Het plan was om andere gebruikers voor te stellen om te verhuizen naar de nieuwe bedrijventerreinen die toen ontwikkeld werden in respons op de mijnsluiting.

Als gevolg van deze voorziene functiewijziging kwam het behoud van karakteristieke structuren ook op tafel. In het plan werden mogelijkheden geopperd om selectief bestaande elementen in het geprojecteerde woonweefsel te integreren. Eén van de koeltorens, ontworpen door de werktuigbouwkundige professor Frederik van Iterson, was opmerkelijk door het zeer efficiënte gebruik van beton en staal op basis van een hyperboloïde vorm en had model gestaan voor koeltorens over de hele wereld.⁷³ De mogelijkheid tot behoud van deze en andere structuren werd in het structuurplan Emma-Weggebekker overgenomen. Deze optie werd echter kritisch onthaald: ‘Omtrent de Van Iterson-toren merkt de heer van de Kant [van de gemeente Brunssum] op dat deze in slechte staat is, reden waarom hij de toren liever niet gehandhaafd zag. Het daarnaast gelegen gebouw echter biedt de mogelijkheid iets aparts van te maken. Helaas laten de financiën dit (vooralsnog) niet toe’.⁷⁴ Hoewel de Provinciale Dienst Volkshuisvesting pleitte voor een sobere en subsidie-besparende aanpak, waarin gevestigde bedrijven gespaard zouden worden en de woningbouwplannen naar beneden bijgesteld, volhardde het SSO: ‘Nu doet zich eenmalig kans voor de noodzakelijke sanering van het mijncomplex ter plaatse te realiseren. Handhaving van enkele obstakels zou een doelmatige planontwikkeling frustreren’.⁷⁵ De centrale was de grootste steen des aanstoots: ‘Het eerste obstakel dat de uitvoering van het plan in de weg staat, is de elektriciteitscentrale van DSM, die nog volop produceert op het oude Emma-terrein. Die centrale moet wijken om uitvoering van het plan mogelijk te maken’.⁷⁶

71 *Ibidem*, inv.nr. 261: ‘Reconstructieplan Emma’, Verslag stuurgroepoverleg 31 augustus 1981.

72 *Ibidem*, Structuurschets Emma-terrein, versie 6 augustus 1981, 9.

73 *Inventarisatie Mijmonumenten*, 13.

74 *Rijkshypt, SSMOZL, G108*, inv.nr. 261: ‘Reconstructieplan Emma’, Verslag stuurgroepoverleg 31 augustus 1981.

75 *Ibidem*, Verslag vergadering tussen DHV en SSO, 6 april 1982.

76 Houben, *Een nieuw begin*, 28-29.

Obstakels en koerswijzigingen na de gemeentelijke herindeling

Het Emmaterrein lag ook in de arena van gemeentelijke herindeling. Vanaf 1982 behoorde de mijn niet langer tot Heerlen maar tot Brunssum, inclusief het deel van het mijnterrein van vier en een kwart hectare, dat al voor fl. 3.000.000 door Heerlen was aangekocht. In mei 1982 werd er een nieuwe versie van het structuurplan ontworpen, waarin de woningbouw werd geconcentreerd op het Brunssumse deel van het mijnterrein. Dit was in overeenstemming met de regionale strategie om woningbouw met de saneringsoperatie samen te laten vallen. Voor het resterende terrein vroeg DSM fl. 12.000.000.⁷⁷ Ondertussen moest de woningbouwambitie ook worden bijgesteld vanwege een stagnerende woningvraag. Het alternatief dat werd opgesteld omvatte een nieuw bedrijventerrein om het gat in de exploitatie te dichten, naast nog 1.813 woningen. Met deze exploitatie en met de voorziene subsidie kon de totale kostenpost van fl. 60.000.000 voor het project gedekt worden.

Terwijl de gemeente Brunssum werkte aan plannen om het resterende mijnterrein op te kopen, werd er in de gemeenteraad wantrouwen geuit over de aanwezigheid van zware funderingswerken onder de grond en de mogelijke vervuiling die aanwezig kon zijn in de bodem ten gevolge van de mijnexploitatie.⁷⁸ Bovendien werden de woningbouwplannen gezien als conflicterend met het voortgaande gebruik van de industriële gebouwen en met de inmiddels toegekende status van rijksmonument aan de overgebleven Van Iterson koeltoren.⁷⁹ De gemeente Brunssum stipuleerde daarom de sanering van het terrein door DSM als een voorwaarde voor aankoop.⁸⁰

Nog een aantal andere onzekerheden vertraagden de realisatie van woningbouw op het mijnterrein. Balcké-Dürr, het overgebleven bedrijf dat grenzend aan Treebeek was gevestigd, had de intentie opgevat om te verhuizen wegens de beperkte groeimogelijkheden. Aan de overkant van de gemeentegrens ontwikkelde Heerlen plannen om een autosloopterrein te vestigen op de Weggebekker, afgescheiden van het te ontwikkelen parkgebied door een barrière van groen. Voor de gemeente Brunssum was dit een doorn in het oog vanwege de negatieve

77 Rijckheydt, SSMOZL, G108, inv.nr. 261: 'Reconstructieplan Emma', Exploitatiebegroting Terrein Emma-Weggebekker op basis van gemeenschappelijke structuurschets gemeente Heerlen - gemeente Brunssum, maart-april 1982.

78 Rijckheydt, Dossierinventaris Gemeente Brunssum, 1982-1999, T303-DOS, inv.nr. 2792: 'Hygiëne van de bodem', Verslag raadsvergadering Brunssum, 14 december 1982.

79 *Ibidem*, inv.nr. 2574: 'Gemeentelijk monumentenbeleid. (Inclusief documentatie van Iterson koeltoren)', Ministeriële brief aan DSM van 6 augustus 1982.

80 Rijckheydt, SSMOZL, G108, inv.nr. 189: 'Reconstructieplannen gemeente Brunssum', Verslag stuurgroepoverleg 15 december 1982.

uitwerking op de woonkwaliteit van haar eigen woningbouwplannen.⁸¹ In aanvulling op de zorgen over de vervuiling van het terrein, en ook omdat er een concreet ruimtelijk ontwerp ontbrak, werd er door het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening voorgesteld dat subsidies alleen werden toegekend voor de sanering en de sloop, voordat de saneringsoperatie ten einde liep.⁸²

Grondonderzoek dat werd uitgevoerd toen Brunssum al slooppplannen aan het opmaken was, toonden echter aanzienlijke vervuiling aan in het tien hectare grote noordelijke deel van het terrein grenzend aan Treebeek, op de plaats van de voormalige cokesfabriek en de elektrische centrale. Hiermee werd een streep getrokken door de plannen om het stedelijk weefsel af te bouwen.⁸³ Hierop liet Brunssum voorlopig het plan varen om dit terrein te bebouwen. De sloop en sanering werd aan DSM overgelaten. De kosten van deze sanering werden in 1984 begroot op fl. 60.000.000.⁸⁴ Ter vergelijking: Hoefnagels had tien jaar eerder precies datzelfde bedrag begroot voor de subsidieaanvraag van de hele operatie. De gemeente hoopte tevergeefs de reeds aangeworven terreinen terug te verkopen aan DSM of aan een andere industriële partij.

Op dit terreindeel werd daarop als eerste gesloopt en gesaneerd. Tussen 1985 en 1990 liet DSM het gros van de overgebleven gebouwen en structuren slopen. In het eerste jaar werd de elektrische centrale gesloopt. Ook de Van Iterson-toren kwam, ondanks de status als beschermd rijksmonument, onder de slopershamer ten val. Het dossier getuigt van onderlinge verwarring en desinformatie onder betrokken overheden en bij DSM over eigen verantwoordelijkheden en over de beschermde status van de toren, maar ook van de zorgen om de hoge kosten van de noodzakelijke restauratie bij behoud.⁸⁵ In 1986 werd het hoofdkantoor met de grond gelijk gemaakt. Aldus verdwenen in rap tempo de primaire kenmerken die het Emmaterrein eerder nog hadden doen aanmerken als een belangrijk relict van het mijnverleden, zonder dat er uitvoerbare plannen voor herontwikkeling klaarlagen. Het mijnterrein bleef achter als een *terrain vague*. Intussen werd de voormalige bruinkoolgroeve annex slikvijver en het omliggende terrein omgevormd tot een park, naar een plan dat in 1986 werd goedgekeurd. De voormalige slikvijver, nog immer te bezichtigen, werd omzoomd met slingerende wandelpaden.⁸⁶

81 *Ibidem*, Verslag stuurgroepoverleg 9 februari 1983.

82 *Ibidem*, inv.nr. 261: 'Reconstructieplan Emma', Verslag overleg 6 april 1983.

83 *Ibidem*, inv.nr. 280: 'Reconstructieplan Emma: grondonderzoek, 1980 - 1984', Grondonderzoek Emmaterrein door INTRON. Het rapport toonde vooral de ernstige vervuiling aan van polycyclische aromatische koolwaterstoffen.

84 *Ibidem*, inv.nr. 261: 'Reconstructieplan Emma', Verslag bespreking tussen SSO en DSM, 26 januari 1984.

85 Rijkshy, Dossierinventaris Gemeente Brunssum, 1982-1999, T303-DOS, inv.nr. 2574: 'Gemeentelijk monumentenbeleid'.

86 Rijkshy, SSMOZL, G108, inv.nr. 195: 'Reconstructieplan Emma: structuurschets, aanbesteding

Ingang van het fabriekscomplex van Staatsmijn Emma in 1969, met het Centraal Proefstation in het midden. Het was op dat moment in gebruik als AFCENT Headquarters. RHCL, fotocollectie Staatsmijnen/DSM.

De planvorming herpakt: een nieuwe benadering in de jaren 1990

Toch stonden er in het begin van de jaren 1990 nog in gebruik zijnde mijngebouwen overeind. In deze periode liep ook het Monumenten Inventarisatie Project (MIP), gericht op de inventarisering van waardevol patrimonium gebouwd tussen 1850 en 1940. De rapportering uit 1991 vermeldt dat er nog een schachtgebouw

werkzaamheden, 1983-1988', Definitief plan recreatiegebied Weggebekker door Planburo Jongen, 1 juni 1986.

en een ongedateerde betonnen loods stonden, maar deze objecten, rudimenten die waren achtergebleven zonder contextuele en stedenbouwkundige duiding, werden niet behouden.⁸⁷ Ook de mijnvakschool en het Centraal Proefstation stonden er nog, evenals een tuin aan de Akerstraat-Noord. De jongere mijnvakschool en het Centraal Proefstation werden niet opgenomen in de rapportage van het MIP.⁸⁸ Het proefstation, gebouwd in 1940, kende een sprekende compositie en een zakelijk-modernistische vormgeving, anders dan het verdwenen hoofdgebouw.⁸⁹ Het beeld werd bepaald door een uitgesproken toren, uitstekende platte daken en grote glaspartijen, onder meer met glas-in-loodramen door lokale kunstenaars. De gebouwenvelop omsloot ruimtes van verschillende dimensie en hoogte, geschikt voor het testen van machinerie en materialen alvorens ze toepassing kregen in de mijnen. Op het lege terrein hadden zich twee nieuwe bedrijven weten te vestigen: een bouwmarkt en een industriële bakker.

Op dat moment werden de planningsinitiatieven weer opgenomen door de gemeenten Heerlen en Brunssum, die een gezamenlijke visie op het Emmatterrein en de aangrenzende woonbuurten voorbereidden.⁹⁰ Er werden twee opties overwogen, die beide industrie en commerciële dienstverlening op het grootste deel van het terrein projecteerden. Beide voorstellen voorzagen ook in groene buffers langs de randen van het voormalige mijnterrein en langs de bedding van het mijnspoor om de industrie en diensten te verbergen. Het verschil bestond erin dat het eerste voorstel ook nog een smalle strook woningbouw projecteerde langs de Akerstraat-Noord om hier het straatbeeld te vervolmaken en de woongebieden van Heerlen en Brunssum met dit woonlint aaneen te rijgen.

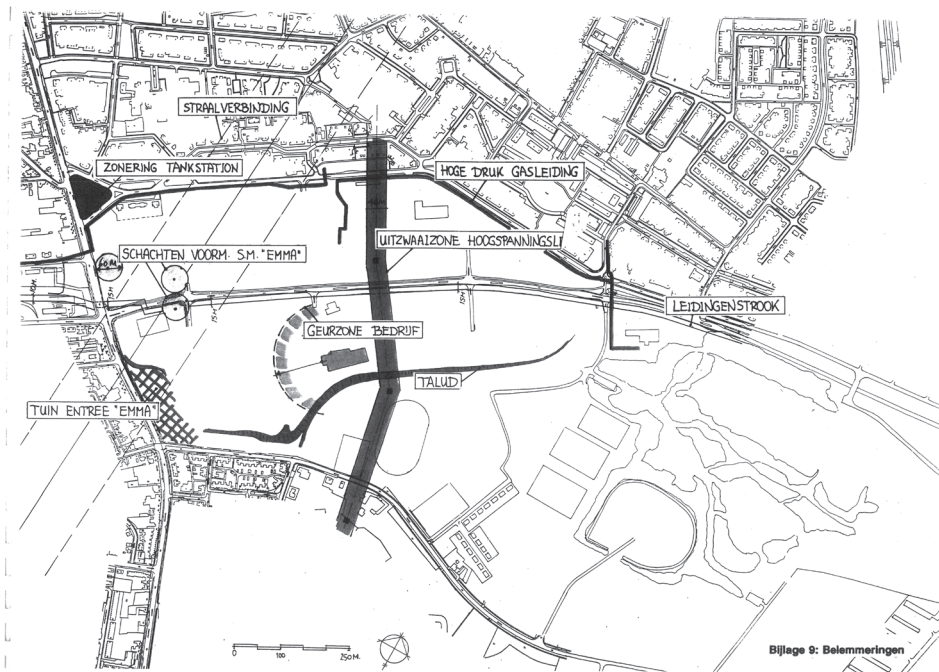
Dat betekende dat de laatste gebouwen van de voormalige mijn met mogelijke sloop werden bedreigd. De gemeenten beschreven drie scenario's met betrekking tot deze overblijvende structuren. De eerste optie was om te kiezen voor behoud en bescherming, in afwachting van bouwhistorisch onderzoek en melding van interesse van potentiële nieuwe gebruikers. De andere twee opties behelsden vervanging van de gebouwen door woningbouw of lichte industrie, in samenhang met de hiervoor genoemde planningsopties. Het is de vraag of er daadwerkelijk geloof werd gehecht aan de mogelijkheid van behoud: in deze periode werden er al

87 R.J. Theunissen, e.a., *Gemeentebeschrijving Brunssum in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project* (Maastricht 1991) 30.

88 De afgebakende periode tot 1940 verhinderde de insluiting van nog jongere, potentiële monumenten. Interview met Oberndorff.

89 W. De Braaf en C. Krijgsman, 'Het Centraal proefstation van de Staatsmijnen in Limburg', *Geologie en Mijnbouw* 5 (1952) 191-196.

90 Rijckheydt, Dossierinventaris Gemeente Brunssum, 1982-1999, T303-DOS, inv.nr. 2797: 'Hygiëne van de bodem', gemeente Heerlen en gemeente Brunssum, Ontwikkeling Revitalisering Emmatterrein Akerstraat Noord, november 1992.

Een analyse van de situatie op het Emmaterrein door Plangroep Heggen en de gemeenten Heerlen en Brunssum, welke ten grondslag ligt aan het Parkplan Emma uit 1994. Wat opvalt is dat de kantoren, de tuin en de centrale werkplaats nog vermeld staan. De bouwmarkt had zich reeds naast de kantoren gevestigd en is later verhuisd naar de oostkant, waar een bedrijventerrein ontstond. Rijckheyt, T303-DOS, inv.nr. 2799.

waardevolle delen uit het Centraal Proefstation weggehaald, zoals een karakteristiek glas-in-loodraam vervaardigd door Charles Eyck. In 1991 werd het geplaatst in een nieuwe kantine voor AFCENT op het terrein van de voormalige Staatsmijn Hendrik.⁹¹ In de context van het MIP spreekt Piet Mertens, lid van de begeleidingscommissie, zelfs van een ‘monumentvijandig klimaat’, en verwoordde hij de angst dat inventarisatie zou leiden tot versnelde sloop om de vaststellingsprocedure en haar gevolgen te snel af te zijn. Daarbij verwees hij naar de gevolgen van de eerdere inventarisatie uit 1978.⁹²

In 1994 werd een laatste planpoging opgestart. Dit keer werd besloten tot een ander financieringsmodel, waarbij een risicodragende ontwikkelaar werd aangesteld op basis van een openbare aanbesteding uitgeschreven door de betrokken

91 ‘Afcen eert Mijnerkers aan vooravond St. Barbarafeest’, *Limburgsch Dagblad* (04 December 1991) 13.

92 P.A.M. Mertens, ‘Verantwoording’, in: P.A.M. Mertens, L. Verpoest en N.H.M. Tummers, *Jongere bouwkunst. Architectuur en stedenbouw van 1850 tot 1940 in Limburg* (Zwolle en Maastricht 2001) 10.

gemeentelijke overheden.⁹³ Het project werd gegund aan een consortium van partners uit de ontwikkelings- en bouwsector, die een oorsprong in de saneringsoperatie deelden. Het architectenbureau Witt & Jongen dat de plannen tekende, was een dochteronderneming van Plangroep Jongen; de projectcoördinatie lag in handen van HP Projectpromotie b.v.

Parallel aan het gehanteerde discours tijdens de saneringsoperatie, beargumenteerde het consortium dat het onontwikkelde terrein een negatieve uitstraling had op de woonbuurten eromheen. Het plan werd verkocht als een vervolmaking van de als ongepland beoordeelde omliggende stedelijke bebouwing:

Vroeger was er een bepaald evenwicht in het straatbeeld waarneembaar, als gevolg van de aanwezigheid van onder andere fabrieksmuren, toegangspoorten, gebouwen en schachten enerzijds en de huidige bebouwing aan de overzijde anderzijds. Als gevolg van de sanering van de gebouwen van de mijnen wordt het beeld van de Akerstraat-Noord momenteel aan de Brunssumse zijde gedomineerd door een kale en lege ruimte. De onevenwichtigheid die daardoor in het straatbeeld is ontstaan zal in de nieuwe plannen worden hersteld door middel van de geprogrammeerde woningbouw aan de zijde die qua massa aansluiting vindt bij het beeld van de Akerstraat-Noord.⁹⁴

Ook de negatieve ondergrondse erfenis en de vervuiling waarop eerdere planinitiatieven waren gestuit, werden in de beschouwing betrokken. Een deel van de gronden diende nog aangekocht te worden van DSM, waarbij de verkoopakte de clause bevatte dat het zwaarst vervuilde gedeelte, ter plaatse van de voormalige cokesfabriek, nooit gebruikt zou mogen worden voor woningbouw.⁹⁵

Net als in de planvorming van de periode 1979-1982, zette dit voorstel in op de transformatie van de kale vlakte in een woongebied, nu met ruimte voor een bedrijventerrein aan de zuidoostelijke zijde aan het voormalige mijnspoor. Hoewel alle gebouwde relictten van het maaiveld waren verdwenen, bleef de profilering van het terrein en de gesteldheid van de ondergrond als gevolg van de mijnindustrie de planopmaak dicteren. Op het voormalige mijnspoor werd nu de nieuwe Emmaweg geprojecteerd, de centrale as door het gebied waaraan lacunes in de bebouwing waren gekoppeld ter plaatse van Schacht I en II. De zone aan de Akerstraat-Noord werd ontworpen als de representatieve voorzijde, met *urban villa's* in een parkachtig-

93 Rijckheydt, Dossierinventaris Gemeente Brunssum, 1982-1999, T303-DOS, inv.nr. 2799: 'Hygiëne van de bodem', Ontwikkelingsplan Akerstraat-Noord en Emmaterrein Gemeente Heerlen/ Gemeente Brunssum (1994).

94 *Ibidem*, Ontwikkelingsplan Akerstraat-Noord en Emmaterrein, 10.

95 Interview met Franssen.

ge omgeving. Dit betekende het einde van de laatst overgebleven bebouwing en de bedrijfstuin van de Staatsmijn Emma. Ten noorden hiervan werd een gebouwcomplex geprojecteerd dat met vloeiende lijnen de locatie van Schacht III ontweek, daar deze put niet bebouwd kon worden. Op de tweede lijn achter deze representatieve bebouwing werden rijwoningen en twee-onder-een-kappers getekend.

Bomenrijen, weginfrastructuur en waterlichamen markeerden zichtlijnen die de verschillende plandelen met elkaar en met een park in de noordoostelijke hoek verbonden. Dit park werd de programmatische oplossing voor de meest vervuilde plek op het gebied, de plek waar vroeger de cokesfabriek had gestaan. De definitieve versie van dit plan werd opgetekend na een kritische evaluatie door experts van de TU Delft.⁹⁶ De dure waterlichamen en een voetgangersbrug over de Emmaweg werden geschrapt en de typologische mix van woningen werd beter afgestemd op de plaatselijke woningmarkt. Het bedrijventerrein werd groter gemaakt. Aansluitend op het vertrouwde vergroeningsconcept, kreeg het project de naam Parkplan Emma.

Dit plan is vanaf 1997 gedeeltelijk tot uitvoering gebracht. De ruimtelijke planvorming van het Emmaterrein had aldus uiteindelijk geleid tot daadwerkelijke ontwikkeling. De eerste fase betrof verdergaande sanering onder meer door sterk vervuilde grond af te graven waar bebouwing gepland stond. Deze zwaar vervuilde grond is gebruikt om het park met glooiingen en heuvels te profileren; de sterk vervuilde aarde is afgedekt met een leeflaag van ongeveer een meter dik die minder vervuild was. De beslissing om een deel van de vervuilde terreinen tussen de Akerstraat-Noord en het park te bebouwen met *urban villa's* en grondgebonden woningen leidde echter tot grote onrust toen op basis van nieuw bodemonderzoek bekend werd dat de sanering ter plekke van die woningen niet voldeed. De bodem was, conform de plannen uit het begin van de jaren 1990, beperkt gesaneerd om bedrijventerreinen te kunnen huisvesten.⁹⁷ Er moest opnieuw chemisch afval worden opgeruimd, nu echter tussen de reeds bewoonde huizen.⁹⁸ De verstedelijking was echter, een kwart eeuw na de sluiting van de Staatsmijn Emma, een voldongen feit.

96 Rijckheyt, Dossierinventaris Gemeente Brunssum, 1982-1999, T303-DOS, inv.nr. 2799: 'Hygiëne van de bodem', Second opinion ontwikkelingsplan Emma-terrein/ Akerstraat-Noord in de gemeenten Heerlen & Brunssum, TU Delft Faculteit Civiele Techniek, Vakgroep Infrastructuur (1995).

97 *Ibidem*, inv.nr. 2814: 'Hygiëne van de bodem', Evaluatierapport bodemsanering Emmaterrein te Brunssum. Deellocatie Woonvlek 1, Lyons Business Support (1997) 5.

98 Interview met Franssen.

Besluit

De dominante benadering van de saneringsoperatie om schoon schip te maken bleef lang en hardnekkig doorklinken, getuige het discours van de ontwikkelde partijen in de jaren 1990 en de voortzetting van de sloop van overgebleven gebouwen tot 1994. Het hedendaagse stedelijke landschap in Parkstad getuigt van de rechtlijnigheid van de uitgevoerde implementeringsoperatie, maar het traject dat werd doorlopen bij de herbestemming van het Emmaterrein toont aan dat er tijdelijk behoudsgericht ruimtegebruik heeft bestaan. Gedurende lange tijd bleef een behoorlijk deel van de mijninfrastructuur op het Emmaterrein intact. In die periode waren er zeker ook voorzichtige pogingen om het discours van eenzijdig negativisme over de ruimtelijke mijnerfenis te doorbreken.

Dergelijke scenario's bleven echter steken in een embryonaal stadium en werden snel van tafel geveegd. Er werd volhardend vastgehouden aan wonen als ruimtelijk programma en als financiële drager van de operatie, waarbij andere bestemmingen steevast als incompatibel werden beschouwd. Het voortgezette gebruik van mijngebouwen als kantoor, werkplaats of fabriek, werd beschouwd als een financiële bedreiging voor de uitgestippelde koers. De eerste plannen bleven als gevolg van onverwachte conflicten beperkt tot de aanduiding van vlekken en dichtheden op basis waarvan de boekhouding in balans moest blijven. Daarbij was de zoektocht naar stedenbouwkundige of architectonische kwaliteit eerder volgend dan leidend.

In het discours achter de saneringsoperatie, bepaald door de argumenten van een beperkte hoeveelheid actoren, viel de financiële en programmatische drijfveer wel samen met de inzet op stedelijke milieuhygiëne, vergroening en bescherming van het omliggende landschap. De volharding in het zoeken naar woonbestemmingen brak dit samenspel echter op: de ontwikkelingen op het Emmaterrein tonen aan dat de bodemvervuiling op weerbarstige wijze opspeelde juist door het conflict met de gekozen woonprogrammering. De ontdekking van de vervuiling leidde weliswaar tot een pas op de plaats, maar daarbij werd er toch al een voorshot genomen op de sloop van de mijnrelicten. Als gevolg daarvan is het voormalige 'zwart' van de Staatsmijn Emma alleen nog rudimentair zichtbaar in het hedendaagse 'groen', als een noodgreep voor de hiaten in de stedelijke morfologie waar de gemaakte plannen niet tot uitvoering konden worden gebracht.

Tegenwoordig speelt herbestemming in toenemende mate een rol in de ruimtelijke ordening. In het besproken tijdsgewricht was er nog geen sprake van functionele menging van programma's in stedelijke context zoals nu mogelijk is en werd er niet naar synergie gezocht tussen oude en nieuwe bebouwing. Er be-

staat inmiddels meer waardering voor industrieel erfgoed, maar dit blijft toch een fragiele monumentencategorie: de problematiek met de bouwtechnische kwaliteit, degradatie en vervuiling zijn ook nu nog actueel. De ontwikkelingen rond de voormalige Staatsmijn Emma tonen de noodzaak om tijdens de conceptvorming voldoende flexibiliteit in acht te nemen met het oog op onverwachte ontwikkelingen tijdens het proces. Bovendien onderstrepen ze de noodzaak van nuance in de omgang met als negatief bestempeld ruimtelijk erfgoed in het licht van veranderende maatschappelijke waardering.